

RECENZE

J. A. Colaiaco: *Socrates against Athens; Philosophy on Trial*, Routledge N.Y. – London 2001, 266 s.

Ve velmi čtivé a zajímavé práci autor popisuje historické a kulturní pozadí procesu – tj. Athény v době Sókrata s důrazem na společenskou situaci doby, která vedla k procesu a Sókratovu odsouzení. Zdůrazňuje, že Sókratés svou filosofickou misi provozoval v krajně nevhodnou dobu a krajně nevhodným způsobem, což nutně muselo vést ke konci, který nastal. Athény v době Sókrata již nebyly hrdým a silným vůdcem Řecka, který si mohl dovolit existenci disidentů, jako tomu bylo po vyhraných řecko-perských válkách. Naopak, bylo nutno se vystříhat každého náznaku relativizace hodnot v souvislosti s ohrožením státu peloponéskou válkou. Colaiaco svůj výklad předvádí pomocí popisu soudu s detailním studiem Platónových dialogů, ostatních pramenů, i moderní literatury. Jde o střet hodnot státu a filosofa. K tomu se přidává debata o základech řecké civilizace, o roli hrdiny v řeckém světě, o náboženství, občanské neposlušnosti atp. (témata jsou často stále živá). Výklad knihy sleduje stavbu Platónovy *Obrany Sókrata*. Colaiaco se i ve svých ostatních dílech zabývá střetem významných osobností a „doby“ (monografie o Martinu Lutheru Kingovi jr. či Jamesi Fitzjames Stephenovi).

Autor si mj. všímá rozporu mezi *Obranou* (Sókratés jako disident, střet státu a vyššího morálního zákona) a *Kritónem* (Sókratés jako poslušný občan). Řešením je dle Colaiaca odkaz na ironii. Sókratův skutečný postoj je patrně v *Obraně*. V *Kritónovi* je postoj pro běžného člověka. Kritón by nepochopil skutečné záměry Sókrata, proto mu Sókratés předkládá argument (řeč zákonů), který je mu srozumitelný.

Cílem celé knihy je interdisciplinární zkoumání tématu. Kromě starověkých pramenů (*Obrana*, *Kritón*, Thúkýdídés, Homér, *Antigoné* aj.) zkoumá Colaiaco i moderní texty (ať již badatele na téma Platón – Taylora, Burneta, Vlastose, Guthrieho či Kahna, nebo jiné autory – např. J. S. Milla či A. de Tocquevilla). Tak srovnává Sókrata s autory konceptu lidských práv; bere jej jako zastávce přirozenoprávní teorie. Nastihuje i pozadí procesu, průběh procesu ve starověku, historické okolnosti apod. Co se procesu týká, opírá se autor dosti o *Obranu*, o níž soudí (v souladu s většinou badatelů), že celkem věrně odráží postoj historického Sókrata. K samotné žalobě a rozsudku dle Colaiaca nutně muselo dojít, neboť Sókratés působil v nevhodnou dobu. Celý soudní proces není ani tak procesem se Sókratem samotným, ale s dosavadním typem athénské politiky, který byl založen na přesvědčování (v souladu s Gorgiovým tvrzením, že cílem řeči není pravda, ale přesvědčení). Dokud tento typ politiky přinášel Athénám úspěchy, byla ceněna. Tak po řecko-perských válkách byly Athény velkorysé, neboť byly na vrcholu; po peloponéské válce však byly na dně a nemohly si dovolit člověka, který kriticky zkoumá tradiční hodnoty – Sókratés je tak vnímán jako nebezpečí a ohrožení stability systému a jeho hodnot (např. s. 72–73: „...Socrates' admission that he had exerted an influence upon the young to question established authority, even if unintended, was proof enough that he had corrupted them.“). Po porážce z roku 404 př. n. l. bylo také třeba nalézt viníka úpadku Athén. Vina za tento stav společnosti byla svalena na strůjce athénské demokracie, tedy na řečníky a sofisty; Sókratés byl (dle něho samého však samozřejmě mylně) chápán jako největší sofista a stal se tak vhodným exemplárním případem. Colaiaco tak ve svém výkladu shrnuje body, v nichž se Sókratés blíží sofistům, ale zejména pak ty, které jej od sofistů odlišují.

Paradoxem je to, že je svými současníky považován za největšího ze sofistů (s. 43: „Nevertheless, the substantial differences between Socrates and the Sophists were apparently unrecognized or ignored by Aristophanes and most of the Athenian public, for whom Socrates posed no less a danger to traditional values than did the Sophists.“). Velký podíl na tomto mělo, dle autora, zažité a stereotypní vnímání Sókrata podle karikatury z Aristofanových *Mraků*. Jako na exemplárního viníka pak na něj byla zřejmě podána žaloba, proti níž neměl šanci se bránit – Colaiaco připomíná (s. 109–110: „... the lack of specification in the written indictment. ... the trial of Socrates lacked what is now known as a bill of particulars linked to the indictment.“), že byla nezvykle nekonkrétní a vágní.

Colaiaco studuje detailně Sókratovu obranu a vyvozuje některé zajímavé závěry. Např. upozorňuje, že v souladu se Sókratovou ironií je *Obrana* spíše útokem než obhajobou. Způsob vedení obrany pak Colaiaco vidí asi jako hlavní „omyl“ Sókrata – z hlediska athénské soudní praxe je vedena zcela nevhodně, neboť nepřesvědčil soudce o své nevině – a alfou a omegou athénské politiky, soudy nevyjímaje, bylo přesvědčení, ne pravda. V kapitole *Maska nevědomosti* autor uznává, že ironie patrně nebyla nejvhodnějším způsobem vedení obhajoby. Ironik je totiž chápán jako ten, kdo má navrch nad ostatními, na něž ironií uplatňuje, jako ten, kdo „ví lépe“. Tím (byť patrně toto Sókratés nezamýšlel – vzpomeňme, že rané dialogy samy často nemají řešení, uplatňoval tedy ironii i na sebe) přizívoval Sókratés nenávisť k sobě samému.

Sókratés si (snad) musel být vědom svého postavení a situace; ale i tak dělal přesný opak toho, co soud chtěl vidět a slyšet a otevřeně provokoval. Colaiaco jako tři podmínky vítězství v soudní při v klasických Athénách vidí logický argument, vzbuzení sympatií poroty a to, že obviněný vytvoří iluzi kladného hrdiny. Sókratés ale nedokázal (nechtěl) minimálně dvě poslední podmínky úspěšné obhajoby splnit. Logická argumentace sama o sobě očividně nestačila. Tak Sókratés (jak upozorňuje autor na s. 106: „Confronting Meletus, Socrates easily catches him in logical absurdities and a gross contradiction.“) sice dokázal porazit Meleta logicky, ale nevbudil sympatie u publika, což mělo dále fatální následek.

Kromě toho, dle Colaiaca, měl Sókratés ještě jednu, pro moderního člověka ne zcela samozřejmou nevýhodu. Sókratés nebyl fyzicky nijak pohledný, což mělo pro řecké myšlení (pravda = krása = dobro) jasný dopad – ohyzdný člověk nemůže být skutečně dobrý.

Autor také srovnává Sókratovu řeč s podobnými útvary jak starověkých (Periklés), tak moderních řečníků (J. H. Newman, M. Luther King jr. – s. 36). Zajímavé je také srovnání Sókrata a Antigóné. V obou případech dochází u hlavního hrdiny ke střetu poslušnosti k zákonům a poslušnosti k bohům (např. s. 193: „The fundamental difference between Socrates and Antigone is that whereas she bases her stand against the state on the superior duties to the family and immutable divine law, traditional duties recognized by all Athenians, Socrates bases his stand on a unique personal relationship to the divine that most Athenians could not fathom.“).

Colaiaco popisuje soudní zvyklosti a průběh procesu, přičemž v širších souvislostech poznamenává, že Sókratova volba odvolání se na Apollóna patrně také nebyla šťastná, neboť Apollón stál proti Athénám na straně Persie a později Sparty. Navíc, připomíná Colaiaco, náboženské motivy jsou v Řecku hodnoceny rozporně – tak (později) jako další špatný tah uvádí autor Sókratovo odvolání se na své božské vyvolení. Daimonion zase svou soukromou povahou ohrožovalo snahu státu korigovat náboženství (s. 157n), jednak byli božsky posedlí lidé často přijímáni na veřejnosti (tedy mimo mysterijní svatyně) se smíšenými pocity (včetně možného zabítí). Zde se ostatně dá odkázat i na samotný text Platóna, kde např. v *Theaet.* 150c7–8 Sókratés sám vyjadřuje svou obavu z postoje lidí k jeho božskému vyvolení. Pěkná je i charakteristika role věštby v řeckém světě – dle Colaiaca nepředpovídá věštba budoucnost; naopak – vrací rozhodování zpět do rukou tazatele, ale přidává mu s tím nové okolnosti, nový pohled (s. 59). Věštba také pojí Sókrata s bájným hrdinou Héraklem a Sókratés je tak „Héraklem filosofie“.

Za jednu z nejzajímavějších je pak možno považovat kapitolu VI – *The Athenian Polis Ideal*, která přináší mnohé širší souvislosti. Colaiaco zde srovnává Sókrata a dvě ikony athénské společnosti – Perikla a Homéra. Sókratés je postaven proti ideálu klasické řecké *polis*, který je vykreslen v Periklově pohřební řeči. V ní řečník oslavuje athénský stát co ztělesnění a rozvinutí Homérské arété s tím, že se arété přesouvá z několika Homérových jednotlivců na „všechny“. Sókrata ovšem Colaiaco staví do protikladu k občanovi (*polités*) – Sókratés je soukromník (*idiotés*). Stejný výraz pak

zmiňuje např. i Novotný (*O Platónovi*, III, s. 399), kde staví *idiótai* jako neodborníky, soukromníky a nezalce proti *démiurgai*. Sókratés se neúčastní politiky, což je v klasickém světě *polis* chápáno jako zvláštní (a nebezpečný) zjev. Důvodem podle Colaiaca bylo patrně Sókratovo znechucení. V kapitole *Defensor of Justice* (160nn) se uvádí dva Sókratovy zásady do praktické politiky – při obou trval jako jediný v době ohrožení státu na dodržování zákonů, což bylo bráno jako podkopávání státu. Zároveň v těchto kapitolách přináší Colaiaco stručný úvod do athénských ústavních institucí se zdůrazněním kolektivní tyranidy *ekklésie* (její fungování např. dokresluje citát A. Blooma – s. 156–157: „Such a man’s presence in the city and his association with the most promising young men make him a subversive. Socrates is unjust not only because he breaks Athens’ laws but also because he apparently does not accept those fundamental beliefs which make civil society possible.“) a role řečnictví v politice. Vzhledem ke značné provázanosti *polis* a jejich občanů je Sókratés co *idiotés* pro město neužitečný, ba přímo nebezpečný (neboť jeho příkladu by mohli následovat další a mohli by se od politiky odvrátit k filosofii – srov. s. 106). Že ovšem podobné úvahy nejsou jen historickým studiem, ale mají přesah až do dnešní doby, ukazuje autor srovnáním Athén po smrti Perikla s Orwellem.

Colaiaco také ukazuje vývoj konceptu hrdinství od Homéra (u něhož platí, že hrdina je aristokrat) k Periklovi, v jehož působení se aristokratické hodnoty přesouvají na obec, čímž dochází k jejich demokratizaci. Změnu z aristokratických hodnot na tytéž v demokratickém podání ukazuje autor i na příkladu války – ta zůstala hodnotou i v demokratickém světě, ale místo hrdiny – aristokrata nastupuje falanx hoplītů. Tato soutěživost je v Athénách vidět ve všech oblastech života – v *ekklésii*, na soudech, v divadle, v atletice. Klasická řecká společnost hodnotí člověka podle jeho výsledků; je to „shame culture“ – kultura studu. V Colaiacově podání se Sókratés snaží změnit tuto kulturu na „guilt culture“ – kulturu viny. Takže zatímco v běžném světě Sókratovy dby jde o posouzení hodnoty činu okolím, Sókratovi jde samozřejmě o svědomí. S tím také souvisí Colaiacem zkoumaná témata „nepolitické politiky“ a svědomí v politice (např. s. 164–165).

Zjednodušeně řečeno, Sókratés se s Athénami rozchází v chápání vztahu mezi dobrým člověkem a dobrým občanem. Zatímco Athény říkají, že být dobrým občanem je podmínkou pro být dobrým člověkem, Sókratés to obrací: nemohu být dobrým občanem, aniž bych dříve byl dobrým člověkem (s. 103–104: „He also introduced a new conception of freedom, ... In so challenging Athens, Socrates, the good man, was perceived as a bad citizen. ... Socrates regarded the good man as the only good citizen. ... Yet this contradicted the prevailing view.“).

Podobně panoval mezi Athénami a Sókratem rozpor i v chápání „vlády zákonů“. Athénský postoj patrně představuje Kleón u Thukýdida (III, 37): „A state in which the laws, though imperfect, are inviolable, is better off than one in which the laws are good but inefficient.“ (s. 190). V *Kritónovi* ale Sókratés s takovým postojem souhlasí – akceptuje trest smrti – vzešel z legitimního procesu, a protože Sókratés souhlasil s athénskými zákony, je povinen se mu podřídit. Nepřesvědčil soud o své nevině (bez ohledu na to, že patrně ani nemohl), nyní tedy musí podstoupit trest. Tento rozpor řeší Colaiaco (jak bylo řečeno již výše) odkazem na ironii v *Kritónovi* a na fakt, že zde Sókratés přináší argumenty, které jsou akceptovatelné i Sókratovými přáteli. Byť s nimi Sókratés nesouhlasí, přijímá závěr soudu. Dle Colaiaca se zde Sókratés více podobá Sókratovi *Zákonů*. Nejde o spravedlnost rozsudku, ale o jeho závaznost. Nepřesvědčil-li Sókratés stát o své nevině, musí rozsudek přijmout. Skutečný Sókratés tak patrně vycházel z toho, že přistoupil-li na soud, deklaroval tím svou ochotu akceptovat rozsudek.

Colaiacova kniha tak kromě popisu samotného procesu a jiných historicko-filosofických postřehů přináší mnohé podněty pro dnešní dobu. Zajímavý je například závěr, že v dnešní době by patrně Sókratés platil za vzor občanských ctností (dodržování zákonů, byť se neúčastní činnosti úřadů). Stejně činy mu však v antice přinesly smrt.

Jakub Vojta